

Critical Approaches to the Image of Women Rulers in the Book of History of Iran from the Rise of Islam to the Coming of the Seljuk Government, Cambridge University Research

Nosrat Bano Azizi¹

1. Researcher and Ph.D. in the history of Islamic civilization from "Maarif" University. Qom. Iran. Email: azizi.nb1386@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 7 May 2022

Received in revised form:

3 Augu 2022

Accepted: 10 Septe 2022

Published online:

7 Octob 2022

Keywords:

Iranian women,
Cambridge History of
Iran,
Orientalists,
The prejudices.

ABSTRACT

Although the presence and position of women in Islamic societies have been important topics and of interest to Orientalists, for some reasons, in the book "Cambridge History of Iran: Period from the Arab Invasion to the Seljuks", research from the University of Cambridge, the position and role of women in the political and social developments of Iran Ignored. In fact, by ignoring the role of women in the collection of articles in this book, their presence in various matters, including political, social, and other matters, has been made very less important. The present article has tried to reflect the position and role of Iranian women in a descriptive-analytical and critical way according to the authors of the collection of articles in this book. It seems that despite the knowledge of the authors of the articles in this book about the role and position of women in the developments of this period, the position of Iranian women, especially the ruling women, has not been properly defined and explained. So the main question is: What is the role and position of Iranian women in the Cambridge history book? What image of Iranian women have the Orientalists presented in this book? Although it must be admitted that the reflection of the obvious presence of women in historical books is generally very weak, the critical study of this collection of articles shows that the lack of comprehensive examination of written historical sources has

been one of the important factors of ignoring the role played by women in the history of Iran's developments. However, in this category, the prejudices of the Orientalists towards Muslim women have also been the reason for the lack of attention to include their role in the developments.

Introduction

The confrontation of orientalists with the role and position of women in Islamic lands has been one of the topics of their interest. It is very important, including the fame of its authors, the academic atmosphere of writing, and the many audiences of this work, at least in Iran; Finally, the inclusion of topics and the diversity of the authors of the articles in this book have added to its charms. It was compiled, edited, and published by Richard Nelson Frye at Cambridge University translated in Iran by Hassan Anousheh, and published in Tehran by AmirKabir Publishing House in 2005. We want to examine the image of women in this book, although we know that the image of women in historical texts is very faint and often neglected, but many traces of them can be found in historical developments.

Material & Methods

The present article has tried to reflect the position and role of Iranian women in a descriptive-analytical and critical way according to the authors of the collection of articles in this book. It seems that despite the knowledge of the authors of the articles in this book about the role and position of women in the developments of this period, the position of Iranian women, especially the ruling women, has not been properly defined and explained. So the main question is: What is the role and position of Iranian women in the Cambridge history book? What image of Iranian women have the Orientalists presented in this book? Although it must be admitted that the reflection of the obvious presence of women in historical books is generally very weak, the critical study of this collection of articles shows that the lack of comprehensive examination of written historical sources has been one of the important factors of ignoring the role played by women in the history of Iran's developments. However, in this category, the prejudices of the Orientalists towards Muslim

women have also been the reason for the lack of attention to include their role in the developments.

Discussion of Results & Conclusions

Reviews and critical evaluation showed that although this book has provided good information about the history and civilization of Iran after Islam until the arrival of the Seljuks, for reasons such as lack of access to sources and lack of attention to the role of women in the history of Iran after Islam, the presence of women in politics, society, culture, etc. has been ignored and sometimes this issue has been ignored as if it denies the presence of women in the society in question. And because most of the historical books were written by men, the neglect of women is a frequent thing in history, and this is not exclusive to Iranian women. However, it seems that orientalists have discriminated more against Muslim women, and it is as if historians have refused to look at women realistically and have written history by default based on the superiority of men over Muslim women. In this book, the ability of Iran's ruling women and achieve the highest political power in the territory of their government has been ignored, and this has caused the role of women to be greatly reduced by wording and writing less about their position. In this book, the dangerous and behind-the-scenes roles of women, which are sometimes difficult to prove, are detailed, but the role of women in religious sciences, jurisprudence, mysticism, poetry, astronomy, medicine, and dozens of other civilizational matters, of which there were many examples in this period It has been neglected. Although studies and investigations have shown that the neglect of this issue is not a unique issue. Of course, studies and investigations have shown that the neglect of this issue is not a problem that is unique to the history of Iran, but in other existing studies, traces of concealment and neglect of the role of women can also be seen.

References

1- Ibn Athir Jazri, Ezz al-Din, (n.d.) *The Complete History (al-Kāmil fit-Tārīkh) The Great Complete History of Islam and Iran,*

translated by Abbas Khalili and Ali Hashemi Haeri, Tehran, Scientific Publications. [in Persian].

2- Ibn Athir, Ezzeddin Abi al-Hasan Ali, (1979) *al-Kāmil fit-Tārīkh*, Beirut, Dar Sader.

3- Ibn Miskawayh, Abū 'Alī Aḥmad ibn Muḥammad ibn Ya'qūb (1987) *Tajārib al-Umam*, translated by Muhammad Fadaeli, Zarin Publications. [in Persian].

4- Bayhaqi, Zahir al-Din Abu'l-Hasan Ali ibn Zayd-i, (n.d.) *Tarikh-i Bayhaq*, corrected by Ahmad Bahmanyar and introduction by Allameh Qazvini, Tehran, Islamia. [in Persian].

5- Juwaynī, Ata-Malik, (2010) *Tārīkh-i Jahāngushāy* edited by Mohammad Qazvini, Tehran Asatir Publishing House,

6- Rajabi, Mohammad Hassan, (2014) *Dictionary of Iranian and Persian women from the beginning to the constitution*, Tehran, Soroush publishing.

7- Unsur Al-Maali Kaykavus, (2015) *Qabus nama*, Saeed Nafisi, editor: Azizullah Alizadeh, Tehran: Ferdous.

8- Frye, Richard Nelson (2006) *History of Iran from the collapse of the Sassanid government to the arrival of the Seljuqs*, translator: Hassan Anousheh, Amir Kabir Publishing House, Tehran, sixth edition. The fourth volume. [in Persian].

9- *Mojmal al-Tawarikh wa al-Qasas*, (n.d) edited by Mohammad Ramezani, proofread by Mohammad Taqi Bahar, Tehran, Kalala Khavar.

10- Hedayt, Reza Qolikhan, (1960) *Majma Al-Fasha*, by the effort of Mazahir Musfa, Tehran, Amirkabir Publishing House.

Cite this article: Azizi, Nosrat Bano. *Critical Approaches to the Image of Women Rulers in the Book of History of Iran from the Rise of Islam to the Coming of the Seljuk Government, Cambridge University Research*, Journal of Iranian and Islamic studies. vol 12. No3, Pages84-104.

Doi: 10.30484/JII.2022.2926

© The Authors; **Nosrat Bano Azizi**

Publisher: National Library and Archives of the I. R. of Iran

Doi: 10.30484/JII.2022.2926

شاپا چاپی 2322-2891

شاپا الکترونیکی 2717-2961

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
دوره ۱۲، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۱۰۴-۸۴.

رهیافت‌های انتقادی به تصویر حاکمان زن
در کتاب تاریخ ایران از ظهور اسلام تا ظهور حکومت سلجوقی،
پژوهش دانشگاه کمبریج

نصرت بانو عزیزی^۱

۱. پژوهشگر و دکترا تاریخ تمدن اسلامی از دانشگاه معارف، قم، ایران رایانامه azizi.nb1386@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

با وجود اینکه حضور و جایگاه زنان در جوامع اسلامی از موضوعات مهم و مورد توجه مستشرقان بوده است، اما به دلایلی در کتاب "تاریخ ایران از فروپاشی دولت ساسانیان تا آمدن سلجوقیان" پژوهش دانشگاه کمبریج، جایگاه و نقش زنان در تحولات سیاسی و اجتماعی نادیده گرفته شده است. در واقع با نادیده انگاری نقش زنان در مجموعه مقالات این کتاب، حضور آنان در امور مختلف اعم از سیاسی، اجتماعی و دیگر امور، بسیار کم اهمیت جلوه داده شده است. مقاله حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و انتقادی، سعی کرده است تا به بازتاب جایگاه و نقش زنان ایرانی به روایت نویسندگان مجموعه مقالات این کتاب بپردازد. به نظر می‌رسد علی‌رغم آگاهی نویسندگان مقالات این کتاب از نقش و جایگاه زنان در تحولات این دوره، جایگاه زنان ایرانی بویژه زنان فرمانروا و حاکم به درستی مشخص و تبیین نشده است. پس پرسش اصلی این است: نقش و جایگاه زنان ایرانی در کتاب تاریخ کمبریج چیست؟ مستشرقان چه تصویری از زن ایرانی در این کتاب ارائه داده اند؟ هرچند باید اعتراف کرد که انعکاس حضور آشکار زنان در کتاب‌های تاریخی به صورت کلی هم بسیار کم رنگ است، لیکن مطالعه انتقادی این مجموعه مقالات نشان می‌دهد، عدم بررسی همه جانبه منابع مکتوب تاریخی، یکی از عوامل مهم نادیده انگاری نقش آفرینی زنان در تاریخ تحولات ایران بوده است. هرچند در این مقوله پیش داوری‌های مستشرقین نسبت به زنان مسلمان هم سبب عدم اهتمام به درج نقش آفرینی آنان در تحولات هم موثر بوده است.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۵/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۹

تاریخ نشر آنلاین: ۱۴۰۱/۰۷/۱۵

واژه‌های کلیدی:

زن ایرانی،

تاریخ ایران کمبریج،

مستشرقان،

پیش‌داوری؛

استناد: نصرت بانو عزیزی (۱۴۰۱) ره‌یافت‌های انتقادی به تصویر حاکمان زن در کتاب تاریخ ایران از ظهور اسلام تا ظهور حکومت سلجوقی، پژوهش دانشگاه کمبریج، مجله مطالعات ایرانی و اسلام، دوره ۱۲، ش ۳، ص ۸۴-۱۰۴.

Doi: 10.30484/JII.2022.2926

© نویسندگان، نصرت بانو عزیزی

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

مجله مطالعات ایرانی اسلامی

شاپا چاپی 2322-2891

شاپا الکترونیکی 2717-2961

دوره ۱۲، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۸۴-۱۰۴.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

مقدمه:

مواجهه شرق شناسان با نقش و جایگاه زنان در سرزمین‌های اسلامی از موضوعات مورد توجه آنان بوده است در میان انبوه این مطالعات موجود در جهان، کتاب تاریخ ایران کمبریج جلد چهارم که از ورود اسلام تا آمدن سلجوقیان (جلد چهارم) را شامل می‌شود به دلایل متعدد از اهمیت فراوانی برخوردار است از جمله شهرت نویسندگان آن، فضای آکادمیک نوشتاری و مخاطبان بسیار این اثر دستکم در ایران؛ سرانجام شمولیت موضوعی و تنوع نویسندگان مقالات این کتاب بر جذابیت‌های آن افزوده است.

دانسته است که این مجموعه توسط ریجارد. نلسون فرای گردآوری، ویراستاری و در دانشگاه کمبریج چاپ شده است و در ایران توسط حسن انوشه ترجمه و در تهران مؤسسه انتشارات امیرکبیر سال ۱۳۸۵ ترجمه شده است. فرای بر این نکته تأکید دارد که این مجلد تنها، تاریخ ایران در دوره اسلامی است و قصد واگویی تاریخ اسلام کیمبریج را ندارد و بر اوضاع محلی ایران تأکید شده است و نواقص و کوتاهی‌های آن را نیز پذیرفته است با این حال دقت در سطور این کتاب نشان می‌دهد که گاه به جزئیاتی پرداخته است که با حذف آن به مطلب اصلی خلی وارد نمی‌شد اما در بسیاری از موارد حضور زنان در تاریخ و تمدن ایران در دوره مورد بحث نادیده انگاشته شده است.

ویژگی‌های کتاب تاریخ ایران کمبریج جلد چهارم:

مطالب این کتاب با فتح ایران به دست اعراب و پی آمدهای آن آغاز می‌شود که این بخش توسط دکتر عبدالحسین زرین کوب نگارش شده است بخش دوم به بررسی خلافت عباسیان در ایران می‌پردازد و بخش‌های سوم تا هفتم هم به ترتیب به طاهریان و صفاریان، سامانیان، دوره اول غزنوی، سلسله‌های کوچک شمال ایران، ایران در عصر آل بویه می‌پردازد. بخش هشتم به

مجمه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳- پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۸۴-۱۰۴.

بررسی قبایل و شهرها و سازمان‌بندی اجتماعی که توسط کلودکاهن تدوین شده اختصاص دارد و بخش‌های نهم تا انتها هم به‌ترتیب به هنرهای دیداری (اولگ گرابار) سکه‌شناسی نوشته مایلز، علوم دقیقه نوشته ا. س. کندی، علوم زیستی و بخش فلسفه و جهان‌شناسی - تصوف نوشته س. ح. نصر علوم دینی نوشته س. ح. نصر و م. مطهری، ملل و نحل نوشته ب. س. آمورتی و ناصر خسرو و اسماعیلیه ایران به قلم هانری کوربن، ادبیات زردشتی پس از فتوح مسلمانان نوشته ژ. دشمنانش، ادب عربی در ایران به قلم ویکتور دانر، ظهور زبان فارسی نوین نوشته ژیلبر لازار، رباعی در ادب نخستین فارسی به قلم ل. پ. اول ساتن و عمر خیام، منجم، ریاضی دان و شاعر نوشته ج. ا. بویل، می‌پردازد.

سیمای زن ایرانی در کتاب تاریخ کمبریج جلد چهارم

هرچند ارائه تصویر زن در متون تاریخی بسیار کمرنگ و اغلب مغفول است اما می‌توان در بررسی‌های اولیه رد پاهای فراوانی را یافت. مطالعه مقدماتی و لیکن با اهداف منطبق با مساله این مقاله نشان داد که در کتاب مورد نظر این مقاله، مطالب مربوط به زنان قابل تقسیم به موارد ذیل است:

الف) بیشترین اشاره به زنان در بحث ازدواج‌های سیاسی صورت گرفته است که به گونه‌ای مختصر و با ادبیاتی استعاری مثلاً "دختر فلان کس" به آن اشاره شده است به‌عنوان نمونه در ترجمه انوشه، ۱۳۸۵: صفحات ۱۸۶ متعدد - ۱۹۴-۲۰۱-۲۰۷-۲۱۶- 237- 240- ...

ب) پرداختن به زنان عرصه قدرت و سیاست با نوعی بدبینی همراه است و با خساست تمام از زنان قدرتمند و با تدبیر سخن گفته شده است، در این کتاب نه خبری از زنان پشت پرده سیاست هست و نه نقش آشکار زنان عرصه سیاست به‌درستی تبیین شده است و اگر هدف از این امر مختصر نویسی باشد در جای جای کتاب می‌توان نقض این امر را یافت؛ به‌عنوان مثال مراسم تاج‌گذاری عضالدوله به‌دست خلیفه با دقت به جزئیات پرداخته شده است در حالی که در بخش ال بویه یکی از مباحثی که لازم بود بیان شود نیابت سلطنت سیده خاتون بود که این‌گونه در صفحه ۲۵۳ مطرح شده است؛ با مرگ فخرالدوله در طی صغارت دو پسر خردسالش نیابت

سلطنت به دست سیده، مادر کُرد آن دو افتاده بود. در این قسمت نیز نویسنده با سهل انگاری سیده خاتون را اصالتاً کُرد می داند در حالی که بر اساس منابع وی از خان های باوند طبرستان بوده که نیاکان او همه پادشاهان و فرمانروایان طبرستان و دیلم بودند. (مجموعه التواریخ و القصص، بی تا/ ۳۹۵)

شایان توجه آنکه در ادامه حکومت آل بویه و در دوران حکومت مجدالدوله دیگر نامی از سیده خاتون وجود ندارد، تا اینکه در ص ۲۵۵ در ادامه سلطنت فخرالدوله و بحث وزارت صاحب ابن عباد، موضوع مخالفت سیده خاتون با فخرالدوله را مطرح می شود که البته بنا بر نص کتاب پس از مرگ همسرش و برای کوتاه کردن دست پسرانش از اداره مملکت بوده تا خود زمام امور را در بدست گیرد. با کمی تأمل می توان دریافت این گزاره های ناقص این امر برخلاف مطالب پیش گفته در صفحه ۲۵۳ است. چرا که پیشتر نیابت سلطنت سیده را ناشی از خردسال بودن پسرانش بیان می کند و این با کوتاه کردن دست فرزندانش مافات دارد. مطالب این بخش گونه ای بیان شده گویا تلاش نویسنده بر این امر بوده که سیده را زنی جاه طلب و قدرت طلب معرفی کند. چنانکه گویی به مخالفت با همسرش برخاسته و قدرت را از فرزندانش ربوده است. هرچند به دلیل غنای منابع درباره این بانویی حکمران، نویسنده در ادامه بدون ذکر نام سیده اعتراف می کند که مجدالدوله از تعلیم و تربیت دقیقی برخوردار بوده است و این ادب و کیاست را مدیون زحمات سیده خاتون می داند.

بنابر محتوای کتاب در ماجرای مراودات و مراسلات سیده خاتون با محمود غزنوی نویسنده به جای ذکر نامه سیده خاتون به سلطان محمود که می تواند بگونه ای سیاست و درایت این بانوی فرمانروا را منعکس کند، با استناد به تاریخ بیهقی ماجرا به کوتاه و ناکافی مطرح می کند نویسنده به جمله ای از محمود غزنوی بسنده می کند چنانکه او آورده است که میمندی وزیر در سال های آخر حیات محمود از سلطان پرسیده بود که چرا وی تا کنون در جبال مداخله نکرده است و محمود حضور سیده خاتون را در عرصه قدرت بی خطر می داند. و ادامه صحبت محمود

مجمه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳- پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۸۴-۱۰۴.

را ذکر نمی‌کند که در بخش بعدی این مطلب توضیح داده می‌شود. (همان، ترجمه انوشه، ص ۱۵۴)

در کنار نادیده گرفتن نقش‌های سیاسی زنان، نقش‌های پشت پرده آنها چه در سیاست چه در فرهنگ‌نامه خیانت قتل مطرح می‌شود و نقش آنها پر رنگ در صفحات تاریخ ایران باقی می‌ماند؛ برای نمونه در ماجرای قتل اسماعیل بن فیروزان از حضور یک زن در توطئه مسموم کردن اسماعیل با زهر پرده بر می‌دارد (همان، ترجمه انوشه، ص ۱۸۴) در جایی دیگر کشته شدن شروانشاه منوچهر به همدستی همسر و برادرش اشاره می‌کند (همان، ترجمه انوشه، ص ۲۱۵) و متذکر می‌شود که در سال ۴۲۵ ه. ق از ازدواج برادر منوچهر با بیوه برادرش گزاره‌هایی کوتاه بیان می‌کند. گاه از نقش خیانت و جنایت کنیزان هم غافل نمی‌شود و در گزارشی یاد آور می‌گردد که والی کرمان به ابوکالیجار کنیزی زیبا هدیه داده که وظیفه این کنیز کشتن ابوکالیجار بود (همان، ترجمه انوشه، ص ۲۵۹).

علاوه بر این به هنگام بیان شرح سلسله‌های کوچک هم‌چون جستانیان از ذکر نام خراسویه دختر جستان بن وهسودان به‌عنوان فرمانروای لنگریان خودداری کرده، نقش او را در مدیریت سیاسی بشدت می‌کاهد و تنها با اشاره به همدستی وی با پسرانش در به زیر کشیدن شوهرش به علت ظلم و ستم بسنده می‌کند. (همان، ترجمه انوشه، ص ۱۹۵)

محتوای این کتاب از فصل ۸ به بعد که به تاریخ اجتماعی و فرهنگ و تمدن اختصاص می‌یابد، قاندا بنا بر جایگاه و نقش‌های متعدد زنان در حیات اجتماعی ایران آن دوران باید بیشتر به ایشان اشاره می‌شد اما در این فصول نیز به ندرت درباره زنان مطلبی آورده شده است. این کم توجهی را اگر با نگاه مورخانه تحلیلی کنیم نمی‌تواند از سر تعمد نباشد.

دانسته است که ایران مهد فرهنگ و ادبیات دستکم در دوره میانه ایران است گرچه ژیلیبر لازار نویسنده بخش زبان فارسی نوین معتقد است که تصویر عمومی سیمای شعر در این دوره بیشتر از شاعران و سراینده‌گان آنها بوده است (همان، ترجمه انوشه، ص ۵۳۰) اما او هرگز نمی‌تواند از نخستین زن شاعر ایرانی و اشعار عاشقانه و پرسوز و گداز وی سخن نراند. (همانجا) لیکن به

نظر می رسد رابعه قزدارى بزرگتر و حتما ابهت کارکردى اش نه در عرصه شعر بلکه در حوزه دیگر مسائل عصرش هم بر مى تابید تا در این بخش به تفضیل از او سخن به میان آرند. هرچند عطار نیشابورى از شخصیت این بانوى فاضله بسیار مى گوید و همآورى اش را در عرصه نبرد هم مى ستاید. علوه بر او رضاقلی خان هدایت، ماجرای رابعه را ذیل عنوان بکتاش نامه در کتاب منظوم گلستان ارم خویش در دوهزار و ششصد و اندی بیت به سلک نظم مى کشد ادعا مى کند که مبنای داستان او شعر عطار است و اینکه او از ذوق خویش افزوده هایی بدان داشته است هدایت در مجمع الفصحاء درباره رابعه بلخی مى نویسد: "افزون بر او رابعه مذکوره، در حسن جمال و فضل و کمال و معرفت و حال، وحیده روزگار و فریده هر ادوار، صاحب عشق حقیقی و مجازى و فارس میدان تازی و فارسى بوده است. احوالش در نفحات الانس مولانا جامی در ضمن نسوان عارفان مسطور است و در یکی از مثنویات شیخ عطار، جمعی از حالاتش نظما مذکور. اورا میلی به بکتاش غلامی از غلامان برادر مفرد به هم رسیده و انجامش به عشق حقیقی کشیده، بالاخره به بدگمانی، برادر او را کشته و حکایت اورا فقیر نظم کرده و نام آن را گلستان ارم نهاده، معاصر آل سامان و رودکی بوده و اشعار نیکو مى فرموده." (هدایت ۱۳۳۹، ۶۵۴/۲)

هرچند در کتاب تاریخ ایران کمبریج جلد چهارم به لزوم از زنان و نقش های اجتماعى آنان یاد مى شود لیکن این گزاره های ناقص و گاه با تحلیلى عجولانه درباب ارائه تصویر تاریخی زنان در این کتاب کافی نیست. بیانکا اسکارچا آمورتی ایتالیایی نویسنده مقاله ملل و نحل کتاب تاریخ کمبریج ج ۴، مادر بابک را زنی شهوت ران و بدکاره معرفی مى کند که از مردی غریبه که پدر بابک است آبستن شده است. (همان: ۴۴۶) و نقش مادری همسر جاویدان برای بابک را (همان: ۴۴۵) پس از مرگ مرموز جاویدان به یک ارتباط زناشویی پیوند مى دهد. (همان: ۴۳۶). و مى نویسد همسر جاودان زنی زیرک و زبان آور بود بر خلاف بابک که به دشواری سخن مى گفت و لکنت زبان داشت، همو در ادامه مى نویسد بنابراین بابک کسی است که از طریق زنی سخن مى گوید و در قابلیت و شایستگی خود به عنوان یک رهبر ساکت است (همان جا)

مجمه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳- پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۸۴-۱۰۴.

آمورتی در بخشی از این مقاله از نقطه نظر اجتماعی جامعه ایران را در عصر خرمیان توصیف و تجزیه و تحلیل می کند او با اشاره به اساس جنبش خرمیه و موضوع "زن آزادخواهی" در توصیف زن ایرانی به یکی از زنان مزدک بدون توجه به نام و نشان او اشاره می کند که توانسته جنبش خرمیه را سازماندهی کند و نام خویش را بر آن گذارد (همان ۴۳۸) او از همسر جاویدان که تدبیر انتقال قدرت به بابک را اندیشید، در این بخش از حق گزینش شوهر دوم به عنوان پایگاه اجتماعی زنان به اختصار و گذرا یاد می کند؟! (همانجا)

نویسنده مقاله ملل ونحل در باب فرماندهی یک شورش در منطقه نرشخ بدون کوچکترین اشاره‌ای به جزئیات آن این چنین می نویسد: که در منطقه نرشخ رهبری شورشیان از سپید جامگان در دست زنی بوده است که بیوه یکی از سرهنگان سپاه ابومسلم بوده و ابومسلم وی را کشته است، و این زن بی آنکه در اعتقادات مقنع سهیم گردد در سرنوشت او شریک می شود. (همان: ۴۳۲)

رهیافت های انتقادی درباره تصویر زنان حکومتگر در کتاب تاریخ ایران کمبریج

بررسی تاریخ و تمدن اسلامی بدون در نظر گرفتن سرزمین ایران امری ناقص و موضوعی ابتر می نماید. و اگر در این بررسی جایگاه و نقش زنان نادیده گرفته شود اساس آن مطالعه به بیراهه می رود بنابراین ضروری است در مطالعات تاریخی بویژه تاریخ فرهنگی و اجتماعی نقش و تأثیر زنان در حوادث سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و حضور آنان در تحولات اجتماعی بطور کلی مد نظر گرفته شود. اما آنچه از فحوای کتاب تاریخ ایران کمبریج بر می آید کمرنگی نقش زنان و یا ارائه اخبار یکسو در بتصویر کشیدن جایگاه ایشان است

از بررسی تاریخ سیاسی ایران پس از اسلام می توان به سیمای زنان سیاسی پی برد. اطلاعات منابع نشان می دهند زنان نقش مؤثری در حکومت همسران یا فرزندانشان داشته اند و گاه به صورت نیابتی و گاه به صورت مستقل اداره سرزمین های تحت قیمومیت خود را به بهترین نحو انجام می دادند.

سیده خاتون فرمانروای بویه

در میان موضوعات متعدد بخش هفتم این بررسی تاریخ ایران در عصر آل بویه به دلایل متعدد از جذابیت برخوردار است. در میان ابعاد جذاب آن، می‌توان به اهمیت این دودمان حکومتگر ایرانی در سده‌های دوره نخستین اسلامی اشاره کرد و یا از آن بابت که ایشان اولین حکومت ایرانی شیعه بوده‌اند که ضمن کسب استقلال به بازگشت هویت ایرانی جامه عمل پوشانده‌اند و مقتدرانه بر خلافت بغداد فائق آمده‌اند، می‌تواند بر جذابیت آنان بیفزاید. یکی دیگر از امتیازات آنان فرمانروایی بانویی است علوی بنام سیده خاتون که شرح روزگار او بردامنه اهمیت آل بویه افزوده است. این بانوی حکومتگر بویه شاخه جبال است که افتخار همسر فخرالدوله را دارد. نامش شیرین، ملقب به سیده خاتون است بیشتر منابع تاریخی از کیاست و فراست او سخن گفته‌اند و جای تعجب است که کتاب تاریخ ایران کمبریج برای نشان دادن اهمیت حضور سیده خاتون در تاریخ ایران پس از اسلام به صورت مختصر تنها به توضیحاتی بسنده می‌کند:

سیده ملک خاتون: اولین ملکه مسلمان ایران، شیرین دخت اسپهبد رستم طبری مشهور به ام‌الملوک و ملقب به ام رستم، دختر رستم بن شروین از سپهبدان خاندان باوند طبرستان که نیاکان او همه پادشاهان طبرستان و دیلم بودند. (مجم‌التواریخ و القصص، بی تا/ ۳۹۵)

سیده ملک خاتون همسر فخرالدوله دیلمی (۳۸۷ ق. ۳۶۶ ق.) و مادر مجدالدوله که پس از همسرش امور حکومت را در دست گرفت. در زمان پادشاهی فخرالدوله به او مشاورت می‌داد و بر امور مسلط بود و پس از مرگ شوهرش در سال ۳۸۷ ه. ق توانست سپاهیان را آرام کند تا فرزند چهارساله‌اش، ابوطالب رستم ملقب به مجدالدوله به سلطنت برسد. سیده ملکه خاتون که نیابت سلطنت همسرش در زمان حیات او را داشت، به کمک دو تن از وزرای مشاور خود، با اقتدار و عدالت، به مدت بیست و چند سال بر ری، اصفهان و قهستان و همدان فرمانروایی یافت. زیرا فخرالدوله پس از صاحب بن عباد، وزیر مشهور شیعی مذهبش، از مشاوره و تدبیر سیده خاتون بهره می‌گرفت. با وجود اینکه امور دربار و حکومت به وسیله ابو العباس احمد بن ابراهیم ضبی ملقب به کافی (جانشین صاحب بن عباد) اداره می‌شد، اما سیده بر همه امور سیاسی و

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳- پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۸۴-۱۰۴.

حتی مالی با تدبیر و اقتدار نظارت مستقیم داشت تا جاییکه کلید خزاین فخرالدوله تا هنگام مرگ در اختیار سیده خاتون بود. (ابن اثیر: ۱۳۹۹، ۹/ ۱۳۲) سیده خاتون در قوام و اداره حکومت همسرش فخرالدوله نقش به سزایی ایفا کرد.

با وجود آنکه امرا شمس الدوله را به ولیعهدی انتخاب کردند و حکومت همدان و فرمیسین تا حدود عراق را به وی سپردند اما مرجع در تدبیر امور مملکت سیده خاتون بود و با رأی و پیش روی او فرامین صادر می‌شد؛ و ابو طاهر و ابو العباس ضبی از یاران فخر الدوله مباشر کارها بودند. (ابن اثیر: ۱۳۹۹، ۲۱/ ۲۲۵ - ۲۴۶)

مطابق گزارش منابع دربار سیده ملکه خاتون محل آمد و رفت دانشمندان و ادبا عصر خود بود و ابن سینا اندیشمند و فیلسوف معروف این قرن نیز چندی در دربار سیده روزگار گذراند.

مجدالدوله در سال ۳۹۷ ق. با همکاری وزیر و جلب نظر برخی از سرداران سپاه به مخالفت با سیده برخاست اما سیده پس از مدتی، قضیه را با کمک بدر بن حسنویه و پسر دیگرش شمس الدوله با دستگیری و عزل مجدالدوله به اتمام رساند؛ و سپس برای دور کردن بدر از دایره قدرت او را با تدبیر خاصی همراه با هدایای فراوان عازم کردستان کرد و نیز جهت محدود کردن اختیارات شمس الدوله قدرت طلب، او را دوباره به امارت همدان منصوب کرد و مجدالدوله را دوباره به ری آورد؛ و این پیش بینی خاتون درست بود زیرا شمس الدوله در سال ۴۰۵ ق به کمک پدر به ری حمله کرد و مجدالدوله و سیده خاتون رهسپار دماوند شدند. هر چند شمس الدوله به دلیل شورش سپاهیانش ری را رها کرد و دوباره به همدان برگشت. و سیده با حفظ قدرت خویش، تعادل قدرت بین پسرانش را برقرار کرد. که نویسنده کتاب تاریخ ایران کیمبریج با بی توجهی این تدبیر و مدیریت را نیز نادیده گرفته است.

سیده خاتون، که با تدبیر سیاسی، قلمرو وسیعی از ایران را تحت سلطه خود گرفته بود شورش ابن فولاد دیلمی را که به تحریک منوچهر پسر قابوس زیاری صورت گرفته بود و از سوی محمود غزنوی حمایت می‌شد را نیز با مذاکره حل و فصل نمود و حتی توانست قلمرو پهناور حکومتش را با اقتدار از حمله سلطان محمود غزنوی حفظ کند؛ و در جواب پیغام سلطان محمود

که از او خواسته بود، خطبه و سکه به نامش کند و خراج بفرستد والا آماده جنگ می‌شود، پاسخ داد: «تا شوی من زنده بود مرا اندیشه آن بود که تو را مگر این راه بود و قصد ری کنی. چون وی فرمان یافت و شغل به من افتاد، مرا این اندیشه از دل برخاست، گفتم: محمود پادشاهی عاقل است، داند که چون او پادشاهی را به جنگ زنی نباید آمدن. اکنون اگر بیایی خدای آگاه است که من نخواهم گریخت و جنگ را ایستاده‌ام، از آنچه در دو بیرون نباشد: از دو لشکر یکی شکسته شود؛ اگر من تو را بشکنم، به همه عالم نویسم که سلطان محمود را بشکستم که صد پادشاه را شکسته بود، مرا هم فتح‌نامه بود و رسد و هم شعر فتح [و اگر تو مرا بشکنی چه توانی نوشت؟ گویی زنی را بشکستم؟ تو را نه فتح‌نامه رسد و نه شعر فتح] که شکستن زنی بس فخر نباشد؛ گویند که سلطان محمود زنی را به شکست». (عنصرالمعالی، ۱۳۸۵، ۱۰۵)

پاسخ مدیرانه سیده خاتون محمود را وادار کرد که تا سیده در حیات بود، چشم طمع از ری بردارد؛ و تنها پس از مرگ سیده به ری لشکر کشید. کتاب تاریخ ایران کمبریج این تدبیر بانوی حاکم را کوچک شمرده و از کنار این تدبیر به آرامی گذشته است و از منظر بیهقی، مورخ دوره غزنوی، به گونه‌ای دیگر به قصد محمود برای فتح ری در زمان سیده خاتون اشاره کرده است و به نقل از خواجه احمد می‌نویسد: «امیر ماضی در خلوت با من حدیث ری بسیار گفتی که آنجا قصد باید کرد و من گفتمی: رأی، رأی خداوند است که آن ولایت را خطری نیست و والی آن زنی است. بخندیدی و گفتمی: آن زن اگر مرد بودی ما را لشکر بسیار بایستی داشت به نیشابور». (بیهقی، ۱۳۵۸ ق، ص ۲۶۳)، تصویری که بیهقی از سیده خاتون ارائه می‌دهد شایان توجه است او می‌نویسد، در عالم سیاست و حکمرانی، سرزمین‌های بسیاری را آباد کرد و هفته‌ای پنج روز در شهر ری بار عام می‌داد، به وضع لشکریانش توجه خاص داشت، با وزراء و کارگزاران بی‌واسطه سخن می‌گفت و پاسخ قاصدان در سراسر کشور را شایسته ادا می‌کرد؛ و علاوه بر آن از ابتدا به تعلیم و تربیت فرزندش توسط اساتید بزرگی چون احمد بن فارسی همدانی، عالم لغوی و سایر دانشمندان شیعی در آن عصر توجه داشت. دربار او همچنین مدت‌ها پذیرای فیلسوف و دانشمند بزرگ آن دوره شیخ ابو علی سینا بود که بسیار مورد اکرام سیده قرار گرفت.

مجمه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳- پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۸۴-۱۰۴.

(بیهقی، بی تا، ص ۴۰) شایان ذکر است عنصرالمعالی هم سیده خاتون را زنی ملک‌زاده و عقیفه و زاهد توصیف می‌کند. (عنصرالمعالی، ۱۳۸۵: ۱۰۴) گزاره‌های تاریخی حاکی از هوش و ذکاوت این بانو در مدیریت سیاسی عصر خویش است که سبب شد تا حدود ملکرانی‌اش را از حملات احتمالی به این منطقه بازدارد و از جنگ و انحطاط در سرزمین قدرتمندترین ملکه خلافت شرقی ممانعت کند چه دانسته است یکی از مهم‌ترین عوامل نابودی تمدن‌ها در طول تاریخ جنگ و درگیری و تجاوز دشمن به آن سرزمین است. مزار سیده خاتون که پس از هشتاد سال زندگی باشکوه و پر افتخار در ۴۱۹ ق. در ری در گذشت در نزدیکی بقعه امامزاده علی در شرق تهران قرار دارد و زیارتگاه مردم است.

به هر تقدیر علی رغم اخبار بیهقی و عنصرالمعالی درباره صلابت و درایت سیده و درج ارزش‌های فردی او در حفظ قلمرو حکومتی تاریخ ایران کمبریج نتوانسته بدرستی جایگاه این بانوی فرمانروا را منعکس کند.

خراسویه فرمانروای کنگریان:

یکی دیگر از بانوان فرمانروایی که در این کتاب مورد بی توجهی قرار گرفته است خراسویه فرمانروای کنگریان است. خراسویه، دختر جستان بن وهسودان از امیر خان دیلمی بود که از اواخر سده سوم در رودبار مرکز دیلمان فرمانروایی می‌کردند. خراسویه از جمله زنان بسیار عاقله و مدبره بود که در جرگه یاران اعتبار خاصی یافته بود و علاوه بر اینکه در شمشیر زنی و سوارکاری تبحر بسیار داشت، در تدبیر و دلاوری نیز کمتر نظیر داشت.

مطابق گزارش منابع خراسویه همسر محمد ابن مسافر از امرای محلی دیلم ال مسافر بود. خراسویه دو پسر به نام‌های مرزبان " و وهسودان به دنیا آورد (جونی، ۴۴۲/۳) که مورد حسادت و خشم پدر قرار گرفتند و زمانی که محمد مسافر کنگری فرمانروای سنگدل دژ شمیران به فکر نابودی پسرانش افتاد. خراسویه با کمک عیاران، شوهر خود را از دژ شمیران بیرون رانده و آنجا را به تصرف در آورد و پسرانش را نجات داد و ایشان را به امارت آنجا گماشت. (ابن مسکویه، ۱۳۶۶: ۶۱/۶)

پس از مدتی مرزبان پسر خراسویه که در یکی از جنگ‌ها به اسارت رکن‌الدوله بویه، رقیب قدرتمند خود درآمد به فرمان رکن‌الدوله در دژ سمیرم زندانی شده بود با نقشه مادرش و گروه عیاران و پس از چهار سال نجات یافت و به دژ بازگشت که ابن مسکویه ماجرای شگفت‌انگیز این واقعه را در ذیل وقایع سال ۳۳۹ ه. ق مبسوط بیان می‌کند. (ابن مسکویه، ۱۳۶۶: ۱۹۴/۶)

این زن حاکم، توانست حکومتی را که با بی‌تدبیری شوهرش به‌سوی نابودی پیش می‌رفت، نجات دهد و به‌عنوان یکی از امرای محلی قدرتمند و مستقل تا حدود سال ۳۴۲ با عدل و انصاف حکمرانی کند. (ابن مسکویه، ۱۳۶۶: ۱۹۴/۶)

متأسفانه اخبار این بانوی حکومتگر هم در تاریخ کمبریج بدرستی و دقت درج نشده است. فقدان اطلاعات دقیق درباره او شائبه کتمان را به ذهن متبادر می‌کند. تاریخ کمبریج با کاربری گزاره‌های ناقص شبه‌تصویری کلی از او ارائه داده که اساساً مشکل مطالعات تاریخی را حل نمی‌کند.

خاتون‌های عصر غزنوی:

در کتاب تاریخ کمبریج جلد ۴ که مقرر بوده است مروری کلی بر وضعیت سیاسی و اجتماعی ایران متقدم از سقوط ساسانیان تا برآمدن سلجوقیان داشته باشد، با نادیده گرفتن سهم زنان نتوانسته تاریخی کامل ارائه دهد. اگر صفحات تاریخ دوره متقدم کاویده شود بدرستی جایگاه زنان در پشت پرده‌های سیاست مشهود است و این کتاب با مغفول گرفتن این جایگاه بخش مهمی از تاریخ ایران را نادیده گرفته است. برای نمونه یکی از خاتون‌های عصر میانه مادر صمصام‌الدوله دیلمی زنی بسیار دانا و مقتدر بوده است. او در دوران حکومت فرزندش اقتدار بسیاری یافت و نیز در عصر غزنوی هیچ نام و نشانی از خاتون‌ها در کتاب کمبریج وجود ندارد و جای خالی خاتون‌های غزنوی کاملاً احساس می‌شود زیرا خاتونان در مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی بسیار تأثیرگذار بودند از جمله اقدامات خاتون‌ها در این دوره:

۱. مشاوره با سلاطین

۲. ایجاد تشکیلات مستقل در کنار تشکیلات دولتی

مجمه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳- پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۸۴-۱۰۴.

۳. دخالت در تعیین ولیعهد از طریق فشار بر سلاطین

۴. ورود در رقابت‌های سیاسی دربار

۵. ایجاد روابط دیپلماتیک با سایر حکومت‌ها از طریق ازدواج‌های سیاسی

۶. اشراف بر مناصب دربار و دستگاه خلافت

۷. نفوذ بر وزراء و امراء دربار

۸. دخالت در قتل و ترور مخالفان

۹. جایگاه خانوادگی و دودمانی زنان

۱۰. تأثیر بر معاهدات سیاسی بین سلاطین و امرای آنان

۱۱. دسترسی به اسناد دولتی و اخبار سیاسی

۱۲. حمایت وزیران از مادران ولیعهدها در جهت تثبیت جایگاه خود

۱۳. مقبولیت عرفی زنان به‌دنبال اقتدار سیاسی

۱۴. درگیر شدن با وزیران جهت تعیین ولیعهد و..

با این توصیف می‌توان دریافت علی‌رغم تمام این تنگ‌نظری‌ها نمی‌توان نقش‌های سیاسی زنان و تأثیر آن‌ها را در تحولات سیاسی این دوران نادیده گرفت. بی‌شک این زنان در مراکز قدرت صاحب نفوذ بسیاری بوده‌اند. به‌ویژه در دوره غزنویان (۵۸۳-۳۴۴) به‌دلیل نفوذ سنت‌های قبیله‌ای زنان بیشتر از گذشته در امور حکومتی و سیاسی حضور داشتند. غیر از نقش‌های آشکاری که بانوان این دوره داشته‌اند گاهی اقدامات بانوان درباری بسیار مخفیانه و در حد نامه نگاری بوده‌است، مانند نامه خُره خُتلی به برادر زاده‌اش مسعود غزنوی که بیانگر بینش سیاسی بانوان درباری عصر غزنوی است. نامه‌ای که خُره خُتلی پس از مرگ سلطان محمود غزنوی به برادر زاده‌اش مسعود می‌نویسد تا بتواند مانع از سلطنت ولیعهد وصیت شده «محمد» شود، نشان از آگاهی سیاسی و درک موقعیت حساس مرگ یک پادشاه و انتقال قدرت در دربار را نشان می‌دهد زیرا مناطق حساس جغرافیایی را برای سلطان مسعود مشخص می‌کند و حوادث متحمله را به‌خوبی پیش‌بینی می‌کند تا برادرزاده‌اش بتواند درست‌ترین تصمیم را بگیرد، که

تاریخ بیبهقی آن را در ماجرای به سلطنت رسیدن مسعود و سقوط محمد توصیف کرده‌است و جای خالی نامه معروف خُره خُتلی در این کتاب هویدا است. (ببینید: تاریخ ایران کمبریج، ۴/ ۱۶۴)

سایر بخش های کتاب در بوته انتقاد:

شایان توجه است انبوه اطلاعات فشرده این کتاب مصون از خطا نیست هرچند پذیرفتنی است گاهی از سر سهو این گونه خطاها شکل گرفته است که برای نمونه دختر استاذسیس را مادر هارون الرشید و هادی معرفی می‌کنند. (تاریخ ایران کمبریج، ۴/ ۴۲۹)

علاوه براین در بخش هنرهای دستی که عمدتاً سیطره هنرهای زنانه امری اجتناب ناپذیر است حتی به صورت کلی از آوردن نام زنان و هنرهای زنانه ابا شده‌است؛ درحالی‌که این امر مسلم است که زنان نقش مهمی را به‌عنوان حامیان هنر در طول تاریخ ایفا کرده‌اند. اما به‌دلیل عدم توجه به تاریخ اجتماعی و هنر جایگاه زنان در این عرصه نیز آشکار نیست.

گرچه در بررسی بعضی از شاخه‌های علم فقط به کلیات بسنده شده‌است و حتی نامی از مردان آن عرصه آورده نشده اما در بخش‌هایی که از مردان دانشمند و عالم سخن به میان آمده است، حضور زنان در آن عرصه‌ها نیز نادیده گرفته شده‌است. به‌عنوان مثال در بخش نجوم که می‌توانست از زنان نام‌آوری چون بی بی منجمه نامی به میان آید، خودداری شده‌است.

در بخش تصوف متأسفانه در خلال توضیح زندگی و اندیشه‌های دهها صوفی و عارف حتی از بردن نام یک زن صوفی و عارف ایرانی پرهیز شده‌است در بخش علوم دینی و حدیث و فقه گرچه سهم ایرانیان را بسیار عظیم توصیف کرده اما متأسفانه از ذکر نام زنان حتی به صورت کلی در این عرصه هم خودداری شده‌است. این درحالی‌است که زنان بسیاری در این عرصه خوش درخشیده‌اند. در آموزش غیر رسمی هم با وجود مستولی بودن ادبیات مرد سالارانه در این دوره، زنان نقش محوری داشته‌اند. مطابق مطالعات و بررسی‌های موجود، زنان بسیاری در فرهنگ آموزش مؤثر بوده‌اند و به دلیل تبحر در رشته‌های مختلف از جمله نقل حدیث، نقش‌های آموزشی جدیدی مانند محدثه شکل گرفت. و به‌دلیل موضع احترام بسیار زیادی که زنان در این

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳- پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۸۴-۱۰۴.

حیطه پیدا کرده‌اند استقبال فراوانی از آموزش حدیث داشتند؛ اما در مورد زنان حرمسرا آنچه که لازم به ذکر است این است که در اکثر موارد آن‌ها آموزش دیده بودند و در زمینه قرآن، شعر و موسیقی با آموزش‌های لازم به مهارت و تبحر دست داشتند. از مظاهر توانمندی زنان در آموزش، نقش آنان در آموزش و تربیت شاعران و موسیقی‌دانان نسل خود است که پرداختن بدان از حوله این وجیزه خارج است.

زنانی چون شهده دینوری معروف به فخر النساء که ابن تیمیه حرّانی از وی سماع حدیث می‌کرد و یا زینب دختر عبدالرحمن الشعری (م ۶۱۵ ق) محدث و دانشمند عصر خود که در نیشابور می‌زیست. فاطمه فقیهه دختر علاء الدین محمد بن احمد سمرقندی (م) که در فقه و حدیث سرآمد عصر خویش بود. خدیجه دختر محمد بن احمد جرجانی (جوزجانی) مکّنی به ابورجا، قاضی معروف نیشابور از دیگر زنان فاضلی است در سال ۳۷۲ هجری قمری که علاوه بر زهد و فقاها و روایت حدیث، عربی را نیز نیکو می‌دانست و خط را نیز خوش می‌نوشت. (رجبی، ۱۳۹۴: ۱۴۹)

همچنین در این دوره ابنیه بسیاری جهت رفاه عمومی به فرمان زنان ساخته شد که مدرسه، مسجد سازی، راهسازی و ساخت قنات بیشتر مد نظر قرار می‌گرفت. علاوه بر آن بیمارستان، حمام، خانقاه، کاروانسرا... از دیگر اماکنی هستند که با دستور بانوان و حمایت‌های مالی آنان ساخته شده‌اند و برای حفظ و نگهداری این اماکن هم اوقاف قرار می‌دادند. و البته هیچ نشانی از این زنان و اوقاف در کتاب مورد بحث وجود ندارد.

فعالیت مؤثر بانوان در عرصه‌های گوناگون یکی از مهم‌ترین دلایل مزار سازی برای آن‌ها بوده‌است مقبره زنان سیاستمدار مانند مزار سیده شیرین خاتون مادر مجدالدوله در شهر ری که در بین عامه مقبولیت داشته‌اند نیز از جمله مزارات باقی مانده در تمدن اسلامی است همچنین مزارات محدثان و یا عارفان که در جای جای ممالک اسلامی موجود است. این حجم گسترده از زنان که مردان نامی جامعه از آنان اجازه روایت گرفته‌اند و یا دفن شدن در کنار مزار آن‌ها را افتخاری برای خود دانسته‌اند بیانگر حضور فعال بانوان در عرصه‌های آموزشی و دینی

است؛ و زنانی که مزار آنها مامن عرفا و زائران و بزرگان دوران های مختلف بوده است و افتخار حاکمان این بوده است که در کنار مزار آنان دفن شوند؛ مانند مزار ام کلثوم کوی در شیراز و.... که در این کتاب هیچ اثری از این این گونه فعالیت ها نیست. علاقه مندان به این مبحث برای آشنایی بیشتر با زنان نامدار این دوره می توانند به کتاب های اعلام الکسا و مشاهیر زنان مراجعه کنند.

نتایج پژوهش

بررسی ها و ارزیابی انتقادی این کتاب نشان داد گرچه این کتاب اطلاعات خوبی در ارتباط با تاریخ و تمدن ایران پس از اسلام تا آمدن سلجوقیان ارائه داده است اما به دلایلی از جمله عدم دسترسی به منابع و عدم توجه به نقش زنان تاریخ ایران پس از اسلام در سیاست، اجتماع، فرهنگ و... حضور زنان نادیده انگاشته شده و گاهی چنان از این مسئله عبور شده است که گویی منکر حضور زنان در جامعه مورد بحث بوده است و چون کتب تاریخی اغلب مرد نگار هستند، نادیده انگاری زنان امری مکرر در تاریخ است و این امر فقط اختصاص به زنان ایرانی ندارد اما به نظر می رسد که شرق شناسان در ارتباط با زنان مسلمان تبعیض بیشتری قائل شده اند و گویی مورخین از نگاه واقع بینانه به زنان خودداری کرده اند و به صورت پیش فرض بر مبنای برتری مردان بر زنان مسلمان، تاریخ را نوشته اند. در این کتاب توانمندی بانوان حکومتگر ایرانی و احراز بالاترین قدرت سیاسی در قلمرو حکمرانی آنان نادیده گرفته شده است و با عبارت پردازی این امر بسیار تقلیل یافته است. نقش های خطرناک و پشت پرده که گاهی اثبات آنان هم دشوار است با جزئیات درج شده است اما نقش زنان در علوم دینی و فقه و عرفان شعر و نجوم و طب و دهها امر تمدنی دیگر که در این دوره بسیار پر رنگ بوده است در این کتاب مورد غفلت واقع شده است البته مطالعات و بررسی ها نشان داد غفلت از این موضوع مساله ای نیست که منحصر به تاریخ ایران باشد بلکه در سایر مطالعات موجود هم می توان رد پای کتمان و غفلت نقش زنان را هم دید.

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳- پاییز ۱۴۰۱، صفحه ۸۴-۱۰۴.

منابع و مطالعات

- ۱- ابن اثیر جزری، عز الدین، (بی تا) تاریخ کامل بزرگ اسلام و ایران، ترجمه عباس خلیلی و علی هاشمی حائری، تهران، انتشارات علمی.
- ۲- ابن اثیر، عزالدین ابی الحسن علی، (۱۹۷۹) الکامل فی التاریخ، بیروت، دارصادر.
- ۳- ابن مسکویه، أبو علی أحمد بن محمد، (۱۳۶۶) تجارب الامم و تعاقب الهام، ترجمه محمد فضائی، انتشارات زرین.
- ۴- بیهقی، علی بن زید، (بی تا) تاریخ بیهقی، تصحیح احمد بهمنیار و مقدمه علامه قزوینی، تهران، اسلامیه.
- ۵- جوینی، محمد، (۱۳۸۹) تاریخ جهانگشای جوینی به تصحیح محمد قزوینی، تهران نشر اساطیر.
- ۶- رجبی، محمد حسن، (۱۳۹۴) فرهنگ نامه زنان ایرانی و پارسی گوی از آغاز تا مشروطه، تهران، نشر سروش.
- ۷- عنصر المعالی، کیکاووس، (۱۳۸۵) تصیحت نامه مشهور به قابوس نامه، مصحح: سعید نفیسی، ویراستار: عزیزالله علیزاده، تهران: فردوس.
- ۸- فرای، ریچارد. نلسون، (۱۳۸۵) تاریخ ایران از فروپاشی دولت ساسانیان تا آمدن سلجوقیان، مترجم: حسن انوشه مؤسسه انتشارات امیر کبیر تهران چاپ ششم. جلد چهارم.
- ۹- مجهول المؤلف، (بی تا) مجمل التواریخ و القصص، به اهتمام محمد رضانی، مصحح محمد تقی بهار، تهران، کلاله خاور.
- ۱۰- هدایت، رضا قلی خان، (۱۳۳۹) مجمع الفصحاء، به کوشش مظاهر مصفا، تهران نشر امیر کبیر؛